

НЕНАЛЕЖНЕ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТОМ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ЯК ПІДСТАВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРОМ ФУНКЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

INCOMPETENT EXERCISE BY THE ENTITY OF POWER OF PROTECTION OF THE INTERESTS OF THE STATE AS A GROUND FOR REALIZATION OF THE REPRESENTATIVE

Гузе К.А., к.ю.н.,
асистент кафедри цивільного процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано особливості реалізації прокурором конституційної функції представництва інтересів держави, якщо орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень неналежним чином здійснює в суді захист цих інтересів. Досліджено різні наукові погляди на сутність (зміст) підстав участі прокурора в цивільному процесі. На підставі їх аналізу робиться висновок, що в процесуальній теорії доцільно виділяти правові підстави прокурорського представництва, пов'язуючи їх із нормами закону, які регламентують право прокурора бути учасником судочинства. Така інтерпретація підстав участі прокурора в суді дала змогу їх класифікувати як: а) підстави, що регламентують право прокурора бути учасником процесу; б) підстави, що конкретизують випадки реалізації прокурором представництва інтересів держави в суді. Крізь призму наведеного теоретичного підходу, висновків міжнародних інституцій Ради Європи (Комітету міністрів Ради Європи, Консультативної ради європейських прокурорів), Конституційного Суду України здійснено оцінку положень ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», котрі закріплюють випадки участі прокурора в суді (зокрема, неналежне здійснення компетентним органом дій щодо захисту інтересів держави). З цього приводу в статті наголошується, що відповідні положення спеціалізованого Закону чітко не регламентовані, є непередбачуваними у правозастосуванні й можуть тлумачитися розширено або довільно. Це не відповідає принципу правової визначеності, який є елементом більш загального конститутивного принципу правосуддя – верховенства права (ч. 1 ст. 129 Конституції України). У рамках досліджуваної проблематики окрема увага приділяється практиці Верховного Суду, який у своїх правових висновках неодноразово наголошував на субсидіарній ролі прокурора в суді, оскільки останній не може вважатися альтернативним суб'єктом звернення до суду і замінювати належного суб'єкта владних повноважень, який може і бажає захищати інтереси держави. З огляду на те, що словосполучення «неналежним чином здійснюють» як підстава реалізації прокурором функції представництва інтересів держави має оціночний характер, за цією підставою вбачається, що суб'єкт владних повноважень здійснює представництво інтересів держави в суді, контроль за належним здійсненням суб'єктом владних повноважень своїх функцій, насамперед, покладається на вищестоящі органи (їх керівництво), діяльність прокурора із реалізації функції представництва інтересів держави в цивільному процесі повинна мати субсидіарний, а не контрольний характер, у статті робиться висновок про необхідність виключення з тексту ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» словосполучення «або неналежним чином здійснюють» та пропонується його інтерпретація.

Ключові слова: прокурор, представництво прокурором інтересів держави в цивільному процесі, підстави участі прокурора в суді, неналежне здійснення суб'єктом владних повноважень захисту інтересів держави.

The article analyzes the peculiarities of the prosecutor's implementation of the constitutional function of representing the interests of the state in the case when a public authority, local government or other subject of power, improperly protects these interests in court. Different scientific views on the essence (content) of the grounds for the prosecutor's participation in civil proceedings have been studied. Based on their analysis, it is concluded that in procedural theory, it is advisable to distinguish the legal basis of prosecutorial representation, linking them with the law governing the right of the prosecutor to be a party to the proceedings. This interpretation of the grounds for the prosecutor's participation in court allowed them to be classified into: a) the grounds governing the prosecutor's right to be a party to the proceedings; b) the bases specifying cases of realization by the prosecutor of representation of interests of the state in court. Through the prism of the above theoretical approach, the conclusions of international institutions of the Council of Europe (the Committee of Ministers of the Council of Europe, the Consultative Council of European Prosecutors), the Constitutional Court of Ukraine assessed the provisions of Part 3 of Art. 23 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office", which fix cases of participation of the prosecutor in court (in particular, improper implementation of actions by the competent authority to protect the interests of the state). In this regard, the article emphasizes that the relevant provisions of the specialized Law are not clearly regulated and are unpredictable in law enforcement, and can be interpreted broadly or arbitrarily. This does not correspond to the principle of legal certainty, which is an element of the more general constitutive principle of justice – the rule of law (Part 1 of Article 129 of the Constitution of Ukraine). Within the framework of the researched issues, special attention is paid to the practice of the Supreme Court, which in its legal conclusions repeatedly emphasized the subsidiary role of the prosecutor in court, as the latter cannot be considered as an alternative subject to court and replace a proper subject of power. wants to protect the interests of the state. Given that the phrase "improperly performed" as a basis for the prosecutor to implement the function of representing the interests of the state, firstly, has an evaluative character, and secondly, on this basis it is seen that the subject of authority represents the prosecutor in court. thirdly, the control over the proper exercise by the subject of power of its functions, first of all, is entrusted to higher bodies (their management), fourthly, the prosecutor's activity to implement the function of representing the interests of the state in civil proceedings should be subsidiary, not control, the article concludes that it is necessary to exclude from the text of Part 3 of Art. 23 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" the phrase "or improperly carried out" and offers its own interpretation.

Key words: prosecutor, representation by the prosecutor of the interests of the state in civil proceedings, grounds for the participation of the prosecutor in court, improper exercise of the subject of power to protect the interests of the state.

Конституція України у п. 3 ст. 131-1 передбачає, що на прокуратуру України покладається представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [1].

Однією із судових юрисдикцій, у порядку якої прокурор уповноважений здійснювати представництво інтересів держави, є цивільна. Так, згідно із ч. 4 ст. 56 ЦПК України прокурор, який звертається до суду в інтересах

держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також визначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах [2]. Порівняльний аналіз наведених норм дає змогу дійти висновку, що представництво інтересів держави в Конституції України допускається за наяв-

ності передбачених у законі випадків, нині в цивільному процесуальному законодавстві мова йде не про випадки, а про підстави звернення прокурора до суду. Таким чином, теоретико-прикладний інтерес становить визначення взаємозв'язку таких правових категорій, як випадки та підстави участі прокурора в суді, а також їх зміст.

У процесуальній науці немає сталої точки зору з питання підстав участі прокурора в суді. Одні вчені до таких зараховують законоохоронну функцію прокуратури [3, с. 103; 4, с. 91], інші – завдання (цілі), які ставляться перед прокурором у процесі (необхідність охороняти державні інтереси) [5, с. 99], треті – умови, за наявності яких у прокурора виникає право й одночасно обов'язок звернутися до суду за захистом інтересів держави [6, с. 209]. Водночас більшість фахівців схиляється до думки, що таким підставами участі є правові норми, які виступають правовими підставами [7, с. 5–6; 8, с. 31–32; 9, с. 47; 10, с. 69]. Ці норми, як наголошує С.Ю. Кац, завжди цілеспрямовані і містять вказівки на завдання прокуратури в процесі, а саме: охорону та захист прав і законних інтересів держави, організацій та окремих громадян [7, с. 5–6].

Необхідно зауважити, що підстави представництва прокурором інтересів держави в суді не варто змішувати з функціями, адже останні характеризують напрям, вид діяльності прокуратури, що визначається соціальним призначенням прокуратури, її завданнями [11, с. 28–29; 12, с. 34; 13, с. 39], а перші (підстави) – певні чинники, за наявності яких можлива реалізація представницької функції прокуратури. Спірною варто вважати й точку зору тих правників, які під підставами прокурорського представництва розуміють завдання та цілі, які ставляться перед прокурором у суді. Адже вони є елементами будь-якої функції, зокрема функції представництва прокурором інтересів держави [6, с. 208].

Не можуть бути підставами участі прокурора в суді і факти порушення інтересів держави, як вважають деякі вчені [14, с. 4], бо відповідні факти мають суб'єктивний характер, натомість підстави є завжди об'єктивною категорією, що має правове закріплення. Іншими словами, ці факти можуть бути лише передумовою (каталізатором) участі прокурора у справі, якщо матимуть характеристики передбачених у законі випадків, що надають йому право на здійснення конституційної функції представництва інтересів держави.

Вважаємо, що у процесі визначення теоретичного підходу щодо сутності підстав представництва прокурором інтересів держави домінує положення Конституції України (п. 3 ст. 131-1), яка передбачає право здійснення прокурором функції представництва інтересів держави в суді лише у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. А отже, крізь призму цих конституційних положень вищенаведені приписи ч. 4 ст. 56 ЦПК України необхідно розуміти так, що підстави представництва визначають випадками його здійснення, які безпосередньо закріплені в правових нормах. На такий висновок настановує і зміст ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», відповідно до якого прокуратура здійснює, зокрема, функцію представництва інтересів держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України [15].

Отже, в процесуальній теорії доцільно виділяти правові підстави прокурорського представництва, пов'язуючи їх із нормами закону, які регламентують право прокурора бути учасником судочинства. При цьому відповідні норми самі по собі не можуть виступати підставами участі прокурора в суді з конкретної справи. Ними слід вважати конкретні випадки, визначені законом, за наявності яких у прокурора виникає право на здійснення в суді представництва інтересів держави. Така інтерпретація підстав участі прокурора в суді дає змогу їх класифікувати як: а) підстави, що регламентують право

прокурора бути учасником процесу; б) підстави, що конкретизують випадки реалізації прокурором представництва інтересів держави в суді.

Відповідні випадки конкретизуються у спеціалізованому законі, а саме у ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», де передбачено, що прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави в разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або *неналежним чином здійснює* орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого належать відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу. При цьому наявність підстав для представництва, згідно з абз. 1 ч. 4 ст. 23 Закону, має бути обґрунтована прокурором у суді.

Аналіз наведеної норми спеціалізованого Закону дає підстави зробити висновок, що реалізація прокурором представництва інтересів держави допускається, якщо орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого належать відповідні повноваження у спірних правовідносинах, 1) не здійснює захист цих інтересів, 2) *неналежним чином здійснює* захист цих інтересів, або 3) такий компетентний орган відсутній. При цьому значення словосполучення «не здійснює» або «неналежним чином здійснює» ані процесуальне законодавство, ані Закон не розкривають, як і не розкривається, яким чином прокурор має підтверджувати підстави здійснення представництва інтересів держави, віддаючи ініціативу вирішення зазначених питань попередньо на розсуд прокурора, а остаточно – суду. На такий висновок наводить зміст ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» та абз. 2 ч. 4 ст. 23 цього Закону, де лише передбачено, що прокурор здійснює представництво інтересів держави в суді виключно після підтвердження судом підстав для представництва.

Як видається, закладений у Законі оціночний характер підстав представництва інтересів держави, а також порядок їх підтвердження може призвести до неоднакового його тлумачення суб'єктами процесу та допущення помилок у правозастосуванні як із боку прокуратури – в контексті необґрунтованого звернення до суду (вступу в розпочату справу) на захист державних інтересів, так і з боку суду – в контексті безпідставного відкриття провадження у справі, повернення прокурору позовної заяви або залишення її без розгляду. Із цього приводу в юридичній літературі справедливо зазначається, що якщо норма законодавцем не конкретизована, правозастосовному органу доводиться надавати їй «вільне бачення», натомість ця індивідуальна оцінка може і не збігатися з тим, що мав на увазі законодавець [16, с. 104].

Відсутність чіткої регламентації (передбачуваності в застосуванні) змісту випадків, за наявності яких прокурор вправі здійснювати представництво інтересів держави в суді (якщо компетентний орган «неналежним чином здійснює» захист цих інтересів), а також неоднозначність у питанні щодо необхідності прокурором підтверджувати (доказувати) відповідні випадки, не відповідає принципу правової визначеності, який є елементом більш загального принципу – верховенства права. Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 р. (справа № 1-17/2005), характеризуючи цей принцип, зазначив, що із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недовзначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (п. 5.4) [17].

На необхідності закріплення на рівні національного законодавства чіткої правової регламентації участі прокурора в суді неодноразово наголошували органи Ради Європи.

Наприклад, Комітет міністрів Ради Європи 19 вересня 2012 р. у п. 3 Рекомендації CM/Rec(2012)11 щодо ролі державних прокурорів за межами системи кримінального судочинства зазначив, що обов'язки та повноваження прокурорів за межами кримінального судочинства мають завжди встановлюватися та чітко визначатися законодавством [18].

Схожої точки зору дотримується і Консультативна рада європейських прокурорів, яка у п. 34 Висновку № 3 (2008) від 21 жовтня 2008 р. закликала держави-учасниці, де прокуратура виконує функції за межами сфери кримінального права, забезпечити їх реалізацію відповідно до низки принципів, зокрема, щоб такі компетенції прокурорів якомога точніше регулювалися законом (підпункт d) [19].

Стосовно повноваження прокуратури щодо представництва інтересів держави в суді Конституційний Суд України у своєму рішенні № 4-р(П)/2019 від 5 червня 2019 р. (справа № 3-234/2018(3058/18) зазначив: «В Основному Законі України міститься застереження «у виключних випадках і в порядку, що визначені законом». Про такі випадки йдеться, зокрема, у ч. 3 ст. 23 Закону № 1697, за якою «прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу» (абз. 1). На думку Конституційного Суду України, це зумовлюється недопущенням свавільного втручання прокуратури у здійснення господарської та статутної діяльності юридичних осіб, досягнення цілей функціонування учасника відповідних правовідносин, виконання ним договірних зобов'язань тощо. При цьому на прокуратуру покладається обов'язок щодо обґрунтування необхідності такого втручання» [20].

Із вищенаведених висновків міжнародних інституцій Ради Європи, Конституційного Суду України випливає, що випадки (підстави) представництва прокурором інтересів держави в суді мають бути визначеними та чітко сформульованими, адже розширене або довільне їх тлумачення не відповідає принципам верховенства права, який є конститутивною засадою правосуддя (ч. 1 ст. 129 Конституції України).

Відсутність у чинному законодавстві чіткої правової регламентації у питанні підстав (випадків) представництва прокурором інтересів держави негативно впливає на судову практику. Цю правову прогалину намагається заповнити Верховний Суд.

Так, у постанові від 25 квітня 2018 р. у справі № 806/1000/17 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду зробив правовий висновок щодо застосування ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру». Зокрема, він зазначив, що прокурор набуває право на представництво, якщо відповідний суб'єкт владних повноважень не здійснює захисту або здійснює його неналежно. *Здійснення захисту неналежним чином* виявляється в активній поведінці (сукупності дій та рішень), яка спрямована на захист інтересів держави, але є неналежною. Неналежність захисту може бути оцінена з огляду на встановлений порядок захисту інтересів держави, який, зокрема, включає досудове з'ясування обставин порушення інтересів держави, вибір способу їх захисту та ефективне здійснення процесуальних прав позивача. Нині нездійснення захисту виявляється в усвідомленій пасивній поведінці уповноваженого суб'єкта владних повноважень – він усвідомлює порушення інтересів держави, має відповідні повноваження для їх захисту,

але всупереч цим інтересам за захистом до суду не звертається (п. 75) [21].

Якщо проаналізувати висновок Верховного Суду щодо тлумачення словосполучення «неналежним чином здійснює його захист», то видається, він має доволі оціночний характер, тим самим створює умови для неоднакового його тлумачення суб'єктами процесу, а також допущення помилок у правозастосуванні. Водночас необхідно врахувати, що контроль за належним здійсненням суб'єктами владних повноважень своїх функцій (так само, як і оцінка їх діяльності), насамперед, покладається на вищестоящі органи та їх керівництво, а не на прокуратуру. При цьому підконтрольність означає, що всю діяльність органів або якийсь її обсяг перевіряють вищі органи або орган, спеціально створений для здійснення контролю чи нагляду. [22, с. 79]. А тому діяльність прокурора із реалізації функції представництва інтересів держави в цивільному процесі повинна мати контрольний, а *субсидіарний* характер. Зазначений висновок кореспондується з правовою позицією, викладеною в постановах Верховного Суду від 25 квітня 2018 р. у справі № 806/1000/17 (п. 75, 76) [23] та від 20 вересня 2018 р. у справі № 924/1237/17 [24], постанові Великої Палати Верховного Суду від 26 травня 2020 р. у справі № 912/2385/18 (п. 45, 47) [25]. Зокрема, колегія суддів наголосила, що захищати інтереси держави мають, насамперед, відповідні суб'єкти владних повноважень, а не прокурор. Щоб інтереси держави не залишилися незахищеними, прокурор виконує *субсидіарну роль*, замінює у судовому провадженні відповідного суб'єкта владних повноважень, який, всупереч вимогам закону, не здійснює захисту або робить це неналежно. І далі Верховний Суд справедливо зазначає, що прокурор не може вважатися альтернативним суб'єктом звернення до суду і замінювати належного суб'єкта владних повноважень, який *може і бажає захищати інтереси держави*.

У Рішенні від 5 червня 2019 р. № 4-р(П)/2019 Конституційний Суд України вказав, що Конституцією України встановлено вичерпний перелік повноважень прокуратури, визначено характер її діяльності і в такий спосіб передбачено її існування і стабільність функціонування; наведене гарантує неможливість зміни основного цілювого призначення вказаного органу, дублювання його повноважень/функцій іншими державними органами, адже протилежне може призвести до зміни конституційно визначеного механізму здійснення державної влади її окремими органами або вплинути на обсяг їхніх конституційних повноважень [20].

З огляду на те, що словосполучення «неналежним чином здійснюють» як одна з підстав реалізації прокурором функції представництва інтересів держави має оціночний характер, за цієї підставою вбачається, що суб'єкт владних повноважень здійснює представництво інтересів держави в суді, контроль за *належним здійсненням* суб'єктом владних повноважень своїх функцій (так само, як і оцінка їх діяльності), в першу чергу, покладається на вищестоящі органи (їх керівництво), діяльність прокурора з реалізації функції представництва інтересів держави в цивільному процесі повинна мати *субсидіарний*, а не контрольний характер, вважаємо, що з тексту ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» словосполучення «або неналежним чином здійснюють» необхідно виключити та викласти її в такий редакції: «Прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави в разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого належать відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу».

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42. Ст. 492.
3. Юдельсон К.С. Советский гражданский процесс : учебник для юрид. высш. учеб. заведений. Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1956. 439 с.
4. Гражданский процесс России : учебник / под ред. М.А. Вилкут. Москва : Юристъ, 2004. 459 с.
5. Щеглов В.Н. Субъекты судебного гражданского процесса. Томск, 1987. 128 с.
6. Мичко М.І. Деякі проблеми представництва прокурором інтересів громадян і держави в суді. *Вісник Вищого арбітражного суду України*. 1999. № 4. С. 206–209.
7. Кац С.Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1958. 64 с.
8. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2005. 624 с.
9. Комаров В.В., Радченко П.І. Суб'єкти цивільного процесуального права : курс лекцій. Харків : Юрид. ін-т, 1990. 52 с.
10. Дунас Т. Завдання представництва прокурора. У контексті нового ЦПК України. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 7. С. 69–76.
11. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. Москва : Наука, 1975. 383 с.
12. Шумський П.В. Прокуратура України : навч. Посібник для студентів юрид. вузів та ф-тів. Київ : Вентурі, 1998. 336 с.
13. Мычко Н.И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти. Донецк : Донеччина, 1999. 256 с.
14. Руденко М.М. Організаційно-правові аспекти представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в адміністративному суді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2009. 21 с.
15. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2/3. Ст. 12.
16. Бару М.І. Оценочные понятия в трудовом законодательстве. *Советское государство и право*. 1970. № 7. С. 104–108.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : справа № 1-17/2005, рішення № 5-рп/2005 від 22 вересн. 2005 р. *Верховна Рада України* : офіц. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05/conv/print>
18. The role of public prosecutors outside the criminal justice system : Recommendation CM/Rec (2012)11 of the Committee of Ministers to member States, 19 September 2012 / Committee of Ministers to member States. *Council of Europe*. URL: <https://www.refworld.org/docid/50697b5e2.html>
19. The role of prosecution ser vicer outside the criminal law field : Opinion № 3(2008) of the Consultative Council of European Prosecutors. Adopted by the CCPE at its 3rd plenary meeting (15–17 October 2008), Strasbourg, 21 October 2008 / Consultative Council of European Prosecutors. *Council of Europe*. URL: <https://wcd.coe.int/wcd/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1608160&SecMode=1&DocId=1609216&Usage=2>.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» : справа № 3-234/2018(3058/18), рішення № 4-р(II)/2019 від 5 червня 2019 р. *Конституційний Суд України* : офіц. вебсайт. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2019.pdf
21. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду : справа. № 806/1000/17 від 25 квітня 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73736861>
22. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
23. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду : справа № 806/1000/17 від 25 квітня 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73736861>
24. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду : справа № 924/1237/17 від 20 вересня 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76609979>
25. Постанова Великої Палати Верховного Суду : справа № 912/2385/18 від 26 травня 2020 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458902>